

مطالعه جامعه‌شناختی رعایت هنجار اخلاقی صداقت در جوانان

با تأکید بر روش‌های تربیتی خانواده و مدرسه^۱

وحید نقدی،* نوین تولایی**

چکیده

پژوهش حاضر براساس نقش محوری هنجار صداقت در نظم اجتماعی طراحی شده است. دیدگاه اصلی این تحقیق نظریه نظم اجتماعی است. روش مطالعه موردپژوهی چندگانه و گزارش‌ها بر مبنای پیمایش درون‌موردی است. در این تحقیق صداقت به چهار بُعد اصلی تقسیم شده است. سه بُعد آن، صبغه محتوایی داشته است و بُعد چهارم صداقت، که عام‌گراست، دامنه به‌کارگیری هنجار صداقت را کانون توجه قرار داده است. نتایج تحلیل دوبه‌دو و چندمتغیری گمانه‌های تحقیق را تأیید می‌کنند. معادلات رگرسیون چندگانه نشان می‌دهند که در سطح خانواده، متغیرهای تعهد، احساس تعلق، و وسعت اعتماد خانواده بر تقویت رعایت هنجار صداقت در جوانان نمونه تحقیق مؤثر هستند. در سطح مدرسه، تقویت هویت دانش‌آموزی، کاهش خشونت مدرسه‌ای، عدم فشار به علت کسب نمره کم، و رعایت هنجار انصاف در مدرسه برای تقویت تمایل به رعایت هنجار صداقت بسیار اساسی‌اند. در نهایت در سطح جامعه، معادلات رگرسیون نشان می‌دهند که احساس عدالت اجتماعی و رعایت هنجار صداقت در جامعه متغیرهای کلیدی پرورش هنجار صداقت در جوانان هستند. کلیدواژه‌ها: صداقت عام‌گرا، صداقت خاص‌گرا، هنجار انصاف، عدالت اجتماعی، موردپژوهی.

^۱ این مقاله از رساله دکتری با راهنمایی مسعود چلبی، استاد جامعه‌شناسی دانشگاه شهیدبهبشتی، اقتباس شده است.

* دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه شهیدبهبشتی، عضو بنیاد ملی نخبگان va.naghdi@yahoo.com

** استادیار دانشگاه مازندران n.tavallaee@umz.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۱/۵/۱ تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۰/۹

مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۲، صص ۱۷۹-۱۵۵

مقدمه و طرح مسئله

صداقت یکی از محوری‌ترین مفاهیم اخلاق در رشته‌های متنوع علوم انسانی، و خصوصاً شاخه‌های مذهبی، بوده است (جوادی آملی، ۱۳۷۷؛ خواجه نصیرالدین، ۱۳۶۹؛ مطهری، ۱۳۶۷). دانش صحیح منبع ارزشمندی است که می‌توان برپایه آن به طرح‌های صحیح و اقدامات درست دست یافت. رعایت نکردن هنجار صداقت باعث مبهم شدن فضای ارتباطی و فقدان اعتماد متقابل و افزایش هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی در برقراری روابط اجتماعی می‌شود. به همین جهت صداقت یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فردی و اجتماعی است (استروث، ۲۰۰۷؛ فرانکل، ۲۰۰۶؛ واتسون، ۲۰۰۵). به همین دلیل، عملکرد نهادهای تربیتی مانند خانواده و مدرسه همیشه در مرکز توجه اندیشمندان علوم تربیتی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی قرار داشته است. پرورش نونهالان در مسیر هنجارهای اخلاقی صداقت، نه تنها در سطح خرد آنها را در مسیر خوشبختی قرار می‌دهد، بلکه در سطح کلان زمینه‌ای سالم، امن و پیش‌بینی‌پذیر برای کل افراد جامعه فراهم می‌آورد.

مشاهده‌ها در محیط مدارس نشان می‌دهد موقعیت کنونی مانع رعایت اصول اخلاقی از جمله صداقت است. شیوع تقلب و دروغ‌گویی در بین دانش‌آموزان کشور و رعایت نکردن قوانین و حقوق اولیای خانه و مدرسه نشان‌دهنده وضعیتی بحرانی در پرورش اخلاقی نونهالان و جوانان است.

از طرف دیگر، تحقیر و تویخ‌های غیرمنصفانه دانش‌آموزان و اولیا و نیز رعایت نکردن اخلاق شغلی و وقت‌کشی برخی معلمان (به اصطلاح کم‌فروشی) در کلاس به امید دستمزد اضافی در آموزشگاه و کلاس‌های خصوصی نشانه تضعیف اصول اخلاقی است. توجه بیش از حد خانواده به امر آموزش و مدرسه، تربیت را کاملاً در حاشیه قرار داده و کم‌رنگ کرده است. این باعث شده است که گاه خانواده‌ها در ابتدایی‌ترین وظایف تربیتی فرزندان خود ناتوان بمانند.

از این رو، با توجه به اهمیت حیاتی رعایت اصول اخلاقی و هنجار صداقت برای جامعه و نیز نقش نهادها و عوامل تربیتی در تربیت اخلاقی و گسترش افق‌های ارزشی و هنجاری نونهالان جامعه و وضعیت این نهادهای تربیتی، در صدد برآمدیم در این تحقیق تربیت اخلاقی را با تأکید بر هنجار صداقت بررسی کنیم و با هدف بررسی شروط لازم برای پرورش این هنجار اخلاقی در بطن دانش‌آموزان، این پژوهش را طراحی کردیم. علاوه بر این، از آنجا که در

پژوهش‌های موجود تفکیک نظری و عملی میان انواع صداقت مشاهده نشده است، این پژوهش سعی در شناسایی و تبیین انواع صداقت نیز دارد و موارد زیر را به‌عنوان پرسش‌های محوری پژوهش دنبال می‌کند:

در چه موقعیت اجتماعی- فرهنگی پرورش اخلاقی صداقت میسر است؟

نوع نظم غالب چگونه بر اخلاقیات جامعه تأثیر می‌گذارد؟

چه متغیرهایی برای پرورش کنش صادقانه در دانش‌آموزان مؤثرند؟

سهم نهادها و عوامل تربیتی، از جمله خانواده و مدرسه، در پرورش کنش اخلاقی نوجوانان

چیست؟ به عبارتی سهم کدام بیشتر و سهم کدام کمتر است؟

واکاوی ادبیات

در نظریه‌هایی که به تبیین رفتار اخلاقی می‌پردازند، سوابق تربیتی مهم‌ترین نقش را در رفتار افراد جامعه ایفا می‌کنند. از این منظر، خانواده و مدرسه از مهم‌ترین نهادها و عوامل تربیتی هستند که برای انتقال ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی باید نوآموزان را پرورش دهند (بیسو و همکار، ۲۰۰۸؛ کار، ۲۰۱۰، ۲۰۰۸، ۲۰۰۷، ۲۰۰۶، a۲۰۰۶، b۲۰۰۶).

دیدگاه اخلاق سودمندگرا یکی از مکاتب اخلاقی است که بر رعایت هنجار صداقت، به علت نفع همگانی آن برای جامعه، تأکید فراوان دارد. چلبی می‌گوید در این دیدگاه هر کنش باید براساس آثار مثبت و منفی آن ارزیابی شود؛ یعنی نوع محاسبه سود و زیان باید براساس تعقل‌گرایی ابزاری باشد (چلبی، ۱۳۸۵: ۱۳۰). سودمندگرایان معتقدند فضایل صداقت و عدالت کاملاً برای نیک‌بودن نوع بشر ضروری هستند، اما منفعت آنها محصول کنش هر فرد به‌طور مجزا نیست. کنش منفرد مبتنی بر عدالت ممکن است پیامدهای مهلکی داشته باشد. در عوض، منفعت آن برنامه کلی یا بخش عظیمی از جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این‌رو، برای پرورش صداقت بر پیامدهای نیک آن در سطح وسیع و حتی در سطح خرد تأکید و افراد تحت تربیت را به رعایت این هنجار اخلاقی ترغیب می‌کنند (اسلات، ۲۰۰۶؛ والاس، ۲۰۰۵).

پیروان دیدگاه اخلاق فضیلت و منش اخلاقی، به پیروی از اندیشمندان باستان، همچون ارسطو، در انتقال ارزش‌های اجتماعی به نونهالان، بر فضایل اخلاقی و نهی از انحرافات یا رذایل اخلاقی تأکید می‌کنند (استیوتل و همکار، ۲۰۰۵؛ کارن، ۲۰۰۵). از دیدگاه آنان،

پرورش عزت نفس، خودباوری، خودبستگی، هویت خانوادگی، انضباط فردی و تمایل به رعایت بازی منصفانه ازجمله وظایف نهادها و عوامل تربیتی خانواده و مدرسه است. با رشد چنین فضایی، رذایل اخلاقی ازجمله دروغ‌گویی و ناراستی کاهش می‌یابد (کار، ۲۰۱۰؛ ۲۰۰۸؛ ۲۰۰۷؛ ۲۰۰۶؛ ۲۰۰۶b).

پیروان اخلاق مراقبت معتقدند عشق و عاطفه منشأ تمام رفتارهای فطری و صحیح ازجمله صداقت است. در این دیدگاه، خشونت درمقابل عشق‌ورزیدن قرار دارد و رفتاری کاملاً ضد اخلاقی به‌شمار می‌رود. این متخصصان برای تقویت رفتارهای فطری، مانند صداقت، پیوسته به مربیان رفتارهای محبت‌آمیز را توصیه می‌کنند. این رفتارهای محبت‌آمیز برای فرد مبتلا به رفتارهای انحرافی، ازجمله ناراستی، زمینه‌هایی را فراهم می‌کنند تا بتواند به افراد دیگر عشق بورزد، به آنان خیرخواهی نشان دهد، و هنجارهای اخلاقی را درباره آنان رعایت کند (نادینگر، ۲۰۰۸؛ کار و همکار، ۲۰۰۵؛ مک کرومیک، ۲۰۰۳).

درمقابل دیدگاه اخلاق مراقبت، اخلاق تکلیف‌گرا قرار دارد. در این دیدگاه، هیچ شرطی برای اجرای دستورهای اخلاقی وجود ندارد و برای هریک از افراد جامعه تبعیت از فرمان‌های قطعی اخلاقی مهم‌ترین وظیفه انسانی است (هیل، ۲۰۰۶؛ فیشر، ۲۰۰۶). این دیدگاه تا آنجا پیش می‌رود که اخلاق را مهم‌ترین وجه تمایز انسان از دیگر موجودات قلمداد می‌کند و به آن برتری می‌بخشد. دراین‌باره، کانت خیرخواهی را نفی و درعوض بر عدالت تکیه می‌کند و آن را محور اخلاق می‌شمرد (کانت، ۲۰۰۲: ۳۰۹). اندیشمندان نوکانتی، برای طرح جامعه نیک بر هنجار اخلاقی عدالت، یعنی هنجار انصاف، تأکید می‌کنند؛ به‌طوری که انصاف را هم‌شأن عدالت می‌شمرند (هولمز، ۱۳۸۵: ۳۸۵-۳۸۴؛ استینر، ۲۰۰۶؛ جانسون و همکار، ۲۰۰۸).

جامعه‌شناسان نیز به علت اهمیت محوری هنجارهای اخلاقی در سطح جامعه، به‌طور مستقیم یا تلویحی به این مهم پرداخته‌اند. این موضوع به‌طور ویژه در کار نظریه‌پردازان نظم اجتماعی بیشتر هویدا می‌شود. از میان نظریه‌های موجود درباره نظم اجتماعی، در این تحقیق به دو علت اصلی از نظریه نظم اجتماعی چلبی استفاده شده است: نخست اینکه در عین منحصربه‌فرد بودن آن، این نظریه نوعاً مفاهیم دیگر نظریه‌های نظم اجتماعی را دربردارد. دوم، درباب مفاهیم نظری گسترده آن کمتر پژوهش تجربی صورت گرفته است و شایسته است که

در پژوهش‌های گوناگون به کار گرفته شود. از این رو، محتوای اصلی چهارچوب نظری این پژوهش را نظریه اخلاق مسئولیت (زیرمجموعه نظریه نظم اجتماعی چلبی) تشکیل داده است.

چهارچوب نظری

نظریه اخلاق مسئولیت در جوف نظریه نظم اجتماعی قرار دارد و چلبی (۱۳۷۵) آن را مطرح کرده است. در این نظریه، نقش خانواده و مدرسه، در کنار عوامل کلان جامعه به شکل جامع در نظر گرفته می‌شود. در حالی که خانواده اساساً تمایل به وابستگی عاطفی به افراد انضمامی و اجتماع طبیعی را در شخصیت فرد ایجاد می‌کند. از مدرسه انتظار می‌رود که در فضای نسبتاً خنثی میل به وابستگی عاطفی تعمیم یافته به انسان انتزاعی و اجتماع جامعه‌ای را در شخصیت فرد ایجاد کند (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۰۲). همان‌طور که رالز هدف تربیت اخلاقی را خودمختاری می‌داند، چلبی اخلاق مسئولیت را بالاترین سطح رشد شخصیت قلمداد کرده است و خودمختاری در سه سطح فردی، سازمانی و ملی را هم هدف و هم وسیله بهگشت اجتماعی معرفی می‌کند.

چلبی معتقد است خودمختاری فردی و افزایش آزادی و استقلال نسبی فرد منوط و مشروط به سه فرایند بطنی و کم‌وکیف آنها در جامعه معاصر است. این سه فرایند عبارت‌اند از: ۱. جامعه‌پذیری (فرایند درونی کردن)، ۲. نهادینه‌سازی (روند کاهش اختلالات اجتماعی) و ۳. تکوین جامعه مدنی (فرایند روابط انجمنی) (همان: ۱۰۲). او بیان می‌کند که بین کم‌وکیف وابستگی عاطفی در جامعه و ساخت شبکه تعاملات جامعه، ماهیت اجتماعات طبیعی، اخلاقی، سیاسی و اقتصادی، سطح آموزش و پرورش رسمی، میزان یک‌پارچگی و مضمون اجتماعی آن و کم‌وکیف و مضمون اجتماعی هنر در جامعه رابطه متقابل وجود دارد. در صورتی که در ساخت شبکه تعاملات جامعه روابط بین گروهی درخور ملاحظه باشد، به تقویت وابستگی عاطفی تعمیم یافته کمک می‌کند؛ در مقابل، وابستگی عاطفی تعمیم یافته روابط بین گروهی را در شبکه تعاملات تقویت می‌کند (همان: ۱۰۳-۱۰۲). با آغاز آموزش مدرسه‌ای نوعی جهش در وابستگی عاطفی شخص صورت می‌گیرد. در این مرحله انتظار می‌رود مدرسه و نظام آموزش رسمی به تعمیم وابستگی عاطفی فرد به همه "دیگران" در جامعه همت گمارد و همیشه او را در جایگاه عضو بزرگ‌ترین "ما" که همان اجتماع جامعه‌ای است مخاطب قرار دهد. بدیهی است که علاوه بر مدرسه، نهادها و عوامل متنوع دیگری نیز جهت جامعه‌پذیری فرد

دست‌اندرکار هستند. ولی قدر مسلم آنکه، امروزه آموزش و پرورش رسمی نقش بسیار مهمی در جامعه‌پذیری یک‌پارچه و گسترده برای تقویت اجتماع جامعه‌ای ایفا می‌کند (همان).

چلبی برای ایجاد شخصیت رشدیافته، نظریه‌ای قیاسی ارائه می‌دهد که حاوی چهار قضیه است. اولین قضیه یک قضیه شرطی عام است و سه قضیه دیگر شروط وقوع را بیان می‌کنند:

(۱) اگر محیط‌های اثباتی، اجتماعی و فرهنگی بیشتر و متنوع‌تری درونی شوند، امکان رشد شخصیت بیشتر می‌شود؛ (۲) تحرکات فردی در ابعاد فیزیکی، اقامتی، شغلی، موضعی، رابطه‌ای میسر باشند؛ (۳) فرصت‌های فردی در ابعاد امکان آموزشی، شغلی، سیاحتی، گروهی و مادی وجود داشته باشند و جامعه کل از نوعی اجتماع عام بهره‌مند باشد؛ به‌طوری که در آن میزان اختلالات نمادی، هنجاری، رابطه‌ای و توزیعی در کمترین میزان یا دست کم در حال کاهش باشد.

در سطح کلان، چلبی با تأکید بر اختلالات ساختاری، به شکلی جامع چگونگی رعایت نکردن اخلاق را در جامعه تبیین می‌کند. او با تأکید بر هنجارها می‌گوید در معنای وسیع کلمه، اخلاق اجتماعی دارای دو پایه مهم است: یکی پایه نظری اخلاق که از قواعد نظری اخلاق تشکیل می‌شود؛ یعنی قواعد دستوری و فرمان‌های مربوط به حقوق و تکالیف در زمینه‌ای خاص. پایه دیگر، پایه عملی یا اخلاق عملی است. این پایه را احساس تعهد و احساس مسئولیت کنشگران اجتماعی می‌سازد. او تصریح می‌کند که پایه نظری اخلاق یا اخلاق نظری در فرهنگ جامعه ریشه دارد و ریشه پایه عملی اخلاق در اجتماع است. اگر در جامعه شکاف بین اخلاق نظری و عملی نسبتاً عمیق باشد، لازم است در مرتبه اول، ریشه این شکاف در پایه عملی جست‌وجو شود؛ پایه‌ای که بر شبکه روابط اجتماعی و آرایش آن استوار است. در این بعد، به ترتیب اولویت، اختلال رابطه‌ای، و سپس اختلال توزیعی را باید مسئول بالقوه ضعف پایه عملی اخلاق دانست.

در مرتبه دوم، امکان دارد اخلاق در بعد نظری نیز دچار نارسایی باشد، در این صورت سبب مشکل را باید در فرهنگ جست. در این زمینه به‌طور کلی می‌توان به ترتیب اهمیت، در وهله اول اختلال نمادی و در مرحله بعد، اختلال هنجاری را مسئول بالقوه دانست (چلبی، ۱۳۷۵؛ ناکسای، ۲۰۰۵).

چلبی تصریح می‌کند که پیش شرط آزادی و خودمختاری نسبی فرد در جامعه کاهش اختلالات اجتماعی است (چلبی، ۱۳۷۵: ۲۸۵). او برای نائل آمدن به خودمختاری، وجود

جامعه مدنی را نیز ضروری می‌داند (همان: ۲۸۸). او یادآوری می‌کند که اگر دولت بتواند جامعه مدنی قوی را بنا نهد، احتمال دارد که جامعه از نظم پویا و باثبات برخوردار شود و دولت نیز دیگر به اصطلاح نرم نخواهد بود، بلکه به معنی واقعی کلمه مقتدر خواهد بود. در عین حال، از یک طرف این جامعه مدنی امن است که ضامن خودمختاری است و از طرف دیگر این دولت است که با مسئولیت‌پذیری و جوابگویی خود به شهروندان عملاً اصل خودمختاری را پاس می‌دارد (همان: ۹۰).

فرضیه‌های پژوهش

اکنون با توجه به چهارچوب نظری و تأکید بر تعهد، به عنوان عنصر مرکزی اخلاق عملی، نیز هویت‌های جمعی و اعتماد متقابل تعمیم‌یافته که نشانه عام‌گرایی است، می‌توان فرضیه‌های زیر را استخراج کرد:

- فرضیه ۱. هرچه تعهد فرد بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۲. هرچه هویت‌های جمعی و انتزاعی‌تر در فرد قوی‌تر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۳. هرچه شعاع اعتماد فرد تعمیم‌یافته‌تر، رعایت صداقت عام‌گرایانه‌تر.
- فرضیه ۴. هرچه فرد دارای هویت دانش‌آموزی قوی‌تر، رعایت هنجار صداقت عام‌گراتر.
- فرضیه ۵. هرچه تمایل فرد به رعایت هنجار اخلاقی انصاف بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۶. هرچه تمایل فرد به بازی منصفانه بیشتر، رعایت هنجار صداقت عام‌گراتر.
- فرضیه ۷. هرچه رعایت هنجارهای اخلاقی در خانواده بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۸. هرچه رعایت هنجارهای اخلاقی در مدرسه بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۹. هرچه مشروعیت مدیریت مدرسه بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.
- فرضیه ۱۰. هرچه عدالت در جامعه بیشتر، رعایت هنجار صداقت بیشتر.

روش پژوهش

بنا به ماهیت پرسش‌های محوری و فرضیه‌های آن، این تحقیق نوعی موردپژوهی مبسوط چندگانه است (بین، ۲۰۰۳). این پژوهش در زمستان ۱۳۹۰ انجام شده است و در جمع‌آوری اطلاعات، در کنار تکنیک‌های کیفی نظیر مشاهده و مصاحبه‌های فردی و گروهی، از تکنیک

پیمایش و به کارگیری پرسش نامه در نمونه های منتخب استفاده شده است. گزارش اصلی این پژوهش نیز عمدتاً بر پایه تحلیل آماری و نیز مشاهدات کیفی در محیط های پژوهش است. برای این منظور، با توجه به اینکه محدودیت های بسیاری بر سر راه تحقیقات (خصوصاً در مدارس دخترانه) در آموزش و پرورش وجود دارد و نیز مطابق اصل امکان در مورد پژوهی، در حد امکان تحقیق، در یکی از مناطق غرب استان تهران (منطقه ملارد) سه دبیرستان پسرانه به صورت تصادفی انتخاب شد: دو دبیرستان دولتی معمولی و یک دبیرستان استعداد های درخشان. به این ترتیب، پرسش نامه ای حاوی ۴۶۹ پرسش و گویه، با توجه به امکان تحقیق و آزادی نسبی دانش آموزان، به ۱۰۶ نفر از آنان ارائه و اطلاعات لازم طی سه روز جمع آوری شد. اطلاعات جمع آوری شده از پاسخگویان شامل داده هایی در سطوح فرد، خانواده، مدرسه و جامعه است.

به عنوان آغازین مرحله روش تحقیق، تعریفی از هنجار صداقت ارائه می دهیم که در این پژوهش استفاده شده است: هنجار صداقت معیاری است برای کنش که در آن تمام حقیقت آشکار شود و چیز دیگری جز حقیقت (به منظور مخدوش ساختن حقیقت) آشکار نشود. بنابراین، هنجار صداقت معیاری برای رفتار اخلاقی است که در آن الف) نفس آشکار سازی حقیقت، مصلحت دانسته می شود و ب) رعایت آن (با وجود امکان برخی هزینه ها) دارای منفعت نهایی قلمداد می شود و ج) فارغ از ترس از مجازات، صداقت رعایت می شود؛ و از همه مهم تر ج) آمیخته با گرایش عام گرایانه (نه خاص گرا) باشد.

سه بُعد "مصلحت همیشگی"، "امید به منفعت"، و "فارغ از اجبار" گرایش های ارزشی هستند که بیشتر منبع تغذیه و رعایت هنجار صداقت هستند. در حالی که ابعاد "خاص گرایی" و "عام گرایی" دامنه رعایت هنجار صداقت شمرده می شود و بیشتر هدف فعل اخلاقی را در نظر دارد.

با توجه به تعریف پیش گفته، داده های مربوط به هنجار صداقت را تحت تحلیل عاملی قرار می دهیم. نتیجه عمل، که با استفاده از چرخش واریماکس انجام گرفته، در جدول ۱ مشخص شده است.

جدول ۱. مؤلفه‌های استخراج‌شده هنجار صداقت

مؤلفه‌های هنجار صداقت					مصادیق صداقت
عام‌گرا	خاص‌گرا	مصلحت‌همیشگی	منفعت‌نهایی	عدم اجبار	
۰/۱۶۳	-۰/۰۱۲	۰/۸۴۳	-۰/۰۴۲	-۰/۰۲۶	باید حقیقت را آشکار کرد
۰/۲۵۳	-۰/۱۸۵	۰/۷۳۴	۰/۲۴۰	۰/۱۹۸	مصلحت است که همیشه حقیقت آشکار شود
۰/۱۶۱	۰/۳۵۲	۰/۲۲۶	۰/۵۵۲	۰/۰۸۲	راست‌گو سود می‌برد
۰/۱۹۰	۰/۲۹۱	۰/۵۶۱	۰/۳۹۲	۰/۰۶۳	منحرف‌نکردن ذهن برای آشکارسازی حقیقت
۰/۰۸۶	-۰/۰۳۶	۰/۰۷۳	۰/۸۳۴	۰/۱۱۰	با فاش‌نکردن نمره کم از پدر ضرر می‌کنم (یعنی چه؟)
۰/۰۷۸	-۰/۱۱۳	-۰/۰۱۱	۰/۷۶۹	۰/۱۷۹	با فاش‌نکردن نمره کم از مادر ضرر می‌کنم (یعنی چه؟)
۰/۲۰۷	۰/۸۲۷	-۰/۰۳۲	۰/۰۲۸	۰/۰۹۶	صداقت نسبت به خانواده
۰/۱۱۰	۰/۰۷۳	۰/۰۱۶	۰/۲۱۱	۰/۷۳۵	عدم اجبار برای صداقت نسبت به خانواده
۰/۶۵۳	۰/۰۲۰	۰/۱۷۱	۰/۳۳۸	-۰/۲۸۳	صداقت نسبت به دوستان
۰/۸۰۱	۰/۰۴۵	۰/۱۹۶	۰/۱۹۹	-۰/۰۹۹	صداقت نسبت به هم‌محلّی‌ها
۰/۱۸۷	-۰/۴۴۶	۰/۱۳۹	۰/۳۱۱	۰/۵۵۵	عدم اجبار برای صداقت نسبت به دوستان
۰/۸۵۳	۰/۱۴۰	۰/۰۵۳	۰/۱۳۳	۰/۰۶۸	صداقت نسبت به هم‌شهری‌ها
۰/۷۴۳	۰/۱۱۴	۰/۰۲۸	-۰/۰۴۴	۰/۲۲۴	صداقت نسبت به هم‌وطنان (ایرانی‌ها)
۰/۰۲۰	۰/۰۸۹	۰/۰۶۵	۰/۰۶۰	۰/۸۰۵	عدم اجبار برای صداقت نسبت به اولیای مدرسه
۰/۵۷۶	-۰/۱۴۶	۰/۲۲۷	-۰/۱۴۳	۰/۲۱۸	صداقت نسبت به همه
۰/۷۲۴					شاخص کی‌ام ^۱
۴۷۷/۴۲۱ (۰/۰۰۰)					کی‌دو (معناداری)

همان‌طور که مشاهده می‌شود، مصادیق هنجار صداقت به پنج مؤلفه تقسیم شده‌اند. با آنکه رعایت هنجار صداقتی که بر گرایش خاص‌گرایانه متکی بوده، رفتاری اخلاقی تلقی نمی‌شود، برای دستیابی به تحلیل موشکافانه محتاج تحلیل این پنج مؤلفه به‌طور جداگانه هستیم.

متغیرهای مستقل این پژوهش پنج مجموعه را تشکیل می‌دهند. این مجموعه‌ها عبارت‌اند از: (۱) متغیرهای پیشینه‌ای؛ (۲) متغیرهای مربوط به خانواده؛ (۳) متغیرهای مربوط به مدرسه؛ (۴) متغیرهای مربوط به فضایل اخلاقی پاسخگویان؛ (۵) درک از متغیرهای سطح کلان.

متغیرهای اصلی این پژوهش عبارت‌اند از: متغیر انواع تعهد، متغیر انواع هویت، متغیر انواع اعتماد، متغیر رعایت هنجار انصاف^۱ (از اثر متقابل متغیر تعهد و متغیر احساس عدالت‌خواهی

^۱ هنجار یا قاعده اجتماعی از ترکیب تعهد با احساس به‌وجود می‌آید (چلبی، ۱۳۷۵: ۷۱-۷۰).

ساخته شده است)، متغیر اخلاق (از اثر متقابل رعایت هنجارهای اخلاقی انصاف و صداقت ساخته شده است)، متغیر رعایت هنجار صداقت در خانواده، متغیر مقبولیت خانواده، متغیر رعایت هنجار صداقت در مدرسه، متغیر مشروعیت مدیریت مدرسه، متغیر رعایت هنجارهای اخلاقی در مدرسه، و متغیر رعایت قواعد رسمی و غیررسمی همگانی؛ مانند تمایل به بازی منصفانه یا رعایت قانون، خشونت مدرسه‌ای، خشونت خیابانی، احساس عدالت اجتماعی و احساس عدالت اقتصادی.

برای سنجش متغیرهای تحت مطالعه، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و مقیاس‌سازی صورت گرفت. دامنه تغییرات ضریب آلفا بین ۹۶ درصد برای متغیر انصاف در مدرسه و هویت و ۷۸ درصد برای متغیر صداقت در مدرسه است.

تحلیل داده‌ها

در این قسمت ابتدا به تحلیل واریانس رعایت هنجار صداقت با توجه به نوع مذهب و رشته تحصیلی می‌پردازیم. سپس، تحلیل آماری دوه‌دو و تحلیل چندگانه متغیرهای مستقل با پنج بُعد صداقت را ارائه خواهیم کرد.

تغییرات موجود در انواع صداقت جوانان را برحسب نوع مذهب (اهل تسنن و اهل تشیع) و رشته تحصیلی‌شان می‌توان در جدول ۲ مشاهده کرد که نشان می‌دهد تغییرات تمایل جوانان به هنجار صداقت مبتنی بر عدم اجبار برحسب رشته تحصیلی در نمونه‌های اخذشده معنی‌دار است. اما آنچه مهم‌تر است، اثر متغیر مذهب است. این جدول نشان می‌دهد تغییرات تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت و مبتنی بر کسب منفعت، به لحاظ نوع مذهب معنی‌دار است. به عبارت دیگر، دانش‌آموزان شیعه نسبت به اهل تسنن، بیشتر اعتقاد دارند که رعایت هنجار صداقت نهایتاً به نفع کنشگر است و دانش‌آموزان اهل تسنن هنجارهای صداقت را کمتر آمیخته با منفعت نهایی برآورد می‌کند.

شواهد کیفی حاکی از احساس ناامنی و ترس این عده از دانش‌آموزان (اقلیت مذهبی) است. این مهم در مناطق و استان‌های سنی‌نشین خود را به صورت احساس تبعیض قومی-زبانی و احساس تبعیض مذهبی نشان می‌دهد؛ که خود از مهم‌ترین احساسات مبتنی بر بی‌عدالتی است. نتایج کیفی تحقیق نشان می‌دهند که این احساس ناامنی و نگرانی دو منشأ مرتبط به هم دارند. ابتدا، بیشتر به واسطه عملکرد خصمانه برخی مذهبیون شیعه در مقابل مقدسات و زعمای

اهل تسنن است. دوم، نگاه تبعیض‌آمیز نظام دولتی در عدم گزینش این عده از افراد جامعه در سمت‌های استراتژیک و بانفوذ است. استراتژی نظام سیاسی دربارهٔ اقلیت مذهبی اهل تسنن موجب می‌شود که آنان کمتر خود را عضو جامعه محسوب کنند، احساس ناامنی کنند و در نتیجه احساس ناامنی، به کارگیری هنجار صداقت را در حد وسیع کاملاً مجاز نشمارند.

جدول ۲. تحلیل واریانس انواع صداقت بر مبنای نوع مذهب و رشته تحصیلی

معناداری	اف	انحراف معیار	میانگین	درصد فراوانی		
۰/۰۰۵	۴/۵۹۸	۰/۸۲۶	۳/۶۰۶	۳۳/۹۶	بدون رشته (سال اول)	رشته تحصیلی صداقت مبتنی بر عدم اجبار
		۰/۷۴۵	۳/۶۶۷	۲۱/۷۰	تجربی	
		۰/۹۴۴	۳/۲۵۰	۲۲/۶۴	علوم انسانی	
		۰/۷۹۷	۴/۱۴۵	۲۱/۷۰	ریاضی فیزیک	
		۰/۸۷۴	۳/۶۵۶	۱۰۰	جمع	
۰/۰۵۳	۳/۸۲۱	۱/۳۸۷	۳/۲۰۲	۱۳/۲۱	اهل تسنن	مذهب صداقت مبتنی بر منفعت
		۰/۹۶۶	۳/۷۸۰	۸۶/۷۹	اهل تشیع	
		۰/۸۷۴	۳/۶۵۶	۱۰۰	جمع	
۰/۰۷۷	۳/۱۹۹	۰/۹۹۴	۳/۳۸۱	۱۳/۲۱	اهل تسنن	مذهب صداقت مبتنی بر مصلحت
		۰/۷۸۱	۳/۸۰۰	۸۶/۷۹	اهل تشیع	
		۰/۸۱۹	۳/۷۴۲	۱۰۰	جمع	
۰/۰۳۱	۴/۷۷۳	۰/۶۳۵	۳/۲۵۷	۱۳/۲۱	اهل تسنن	مذهب صداقت مبتنی بر عام‌گرایی
		۰/۸۷۹	۳/۷۹۱	۸۶/۷۹	اهل تشیع	
		۰/۸۶۷	۳/۷۲۱	۱۰۰	جمع	

این احساس ناامنی و نگرانی برای اهل تسنن حسی از ناکامی ایجاد می‌کند؛ به‌طوری‌که رفتارهای جبرانی پرخاش‌گرایانهٔ این گروه افزایش می‌یابد. دامنهٔ شیوع رفتارهای خشن حتی به رفتارهای خانوادگی نیز کشیده می‌شود؛ به‌طوری‌که میزان مجازات فرزندان این خانواده‌ها افزایش خواهد یافت. واضح است که درمقابل مجازات‌های شدید در خانواده، موقعیت بازدارندهٔ هنجار صداقت حتی در محیط خاص گرای خانواده نیز تقویت خواهد شد. در ادامه

خواهیم دید که جوانان اهل تسنن حتی در محیط خانواده نیز کمتر تمایل دارند هنجار صداقت را رعایت کنند.

به همین سیاق مشاهده می‌شود که تغییرات تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت، هم مبتنی بر مصلحت و هم مبتنی بر عام‌گرایی، برحسب مذهب آنان معنی‌دار است. یعنی دانش‌آموزانی که در گروه اهل تسنن قرار دارند، کمتر مصلحت می‌دانند که هنجار صداقت را رعایت کنند و کمتر از این هنجار اخلاقی به صورت عام استفاده می‌کنند.

اکنون با توجه به ابعاد مختلف رعایت هنجار صداقت، به تحلیل روابط دویه‌دو مابین متغیرهای مستقل و وابسته می‌پردازیم.

جدول ۳ میزان همبستگی آماری متغیرهای وابسته و پیشینه‌ای را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، اکثر متغیرهای پیشینه‌ای همبستگی بالایی با متغیرهای وابسته نشان نمی‌دهند. با این حال، مشاهده می‌شود جمعیت خانواده از طریق تعداد خواهر بر میزان رعایت انواع صداقت تأثیرات متفاوتی می‌گذارد.

جدول ۳. ضرایب همبستگی متغیرهای پیشینه‌ای با ابعاد مختلف صداقت جوانان

ابعاد رعایت صداقت متغیرها	مصلحت همیشگی	منفعت نهایی	عدم اجبار	خاص گرا	عام گرا	شاخص صداقت
سن	۰/۰۰۸	۰/۰۵۵	۰/۰۰۱	-۰/۰۷۳	-۰/۰۱۴	۰/۰۲۱
تعداد خواهر	-۰/۰۶۰	-۰/۱۷۰	-۰/۲۳۸	۰/۳۰۰	۰/۲۲۵	-۰/۰۰۹۶
تعداد برادر	-۰/۱۰۷	-۰/۰۷۹	-۰/۰۵۲	-۰/۰۷۲	-۰/۱۶۹	-۰/۱۴۴
سن پدر	-۰/۱۱۸	۰/۰۸۲	۰/۱۴۲	۰/۰۵۱	۰/۰۳۹	۰/۰۶۰
سن مادر	-۰/۰۲۸	-۰/۱۲۶	-۰/۰۵۰	-۰/۰۳۵	-۰/۰۷۳	-۰/۰۵۴
تحصیلات پدر	-۰/۰۸۱	۰/۰۲۱	۰/۱۰۱	-۰/۰۰۳	-۰/۱۱۶	-۰/۰۲۰
تحصیلات مادر	-۰/۱۱۰	۰/۰۰۷	۰/۰۵۰	-۰/۰۳۸	-۰/۱۷۷	-۰/۰۷۴
مذهب (شیعه-سنی)	-۰/۱۷۳	-۰/۱۸۸	-۰/۱۴۵	-۰/۰۹۴	-۰/۲۰۹	-۰/۲۵۷
درآمد سرپرست	-۰/۲۱۷	-۰/۰۹۷	۰/۰۵۶	-۰/۰۳۴	۰/۰۵۹	-۰/۰۷۱

در این جدول مشاهده می‌کنیم که در اقلیت بودن به لحاظ مذهبی، با رعایت انواع هنجار صداقت رابطه معکوس دارد. همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد، ناامنی و ترس مزمونی که افراد این شاخه مذهبی را فراگرفته، موجب شده است که این همبستگی درباره صداقت عام‌گرا

بیشتر خود را نشان دهد. متغیر "درآمد سرپرست خانواده" نیز با رعایت هنجار صداقت مبتنی بر مصلحت رابطه معکوس دارد.

جدول ۴ روابط آماری دوبه‌دو متغیرهای مستقل اصلی را با ابعاد متفاوت متغیر وابسته نشان می‌دهد. همان‌طور که این جدول نشان می‌دهد، همبستگی برخی متغیرهای مستقل با انواع هنجارهای صداقت یک‌نواخت نیست. البته برخی توجیه نظری خاصی ندارند، درحالی که این نوع تفاوت‌ها برای برخی دیگر توجیه نظری دارد. برای مثال، متغیر "فردگرایی خودخواهانه" با رعایت هنجار صداقت مبتنی بر خاص‌گرایی رابطه مثبت و با دیگر انواع هنجار صداقت رابطه منفی نشان می‌دهد؛ که این در نوع خود دارای توجیه نظری است. اما متغیر "موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه‌ای"، با هنجارهای صداقت مبتنی بر "مصلحت"، "منفعت" و "عدم اجبار" رابطه معکوس نشان می‌دهد؛ درحالی که با هنجارهای صداقت مبتنی بر خاص‌گرایی و عام‌گرایی رابطه مثبت نشان می‌دهد.

جدول ۴: ضرایب همبستگی متغیرهای اصلی با مؤلفه‌های رعایت هنجار صداقت

ابعاد رعایت صداقت متغیرها	مصلحت همیشگی	منفعت نهایی	عدم اجبار	خاص‌گرایی	عام‌گرایی	شاخص صداقت
متغیرهای مربوط به فرد						
احساس عام‌گرا	۰/۱۳۳	۰/۰۲۳	۰/۰۶۷	۰/۱۲۹	۰/۳۷۷	۰/۲۰۷
احساس خاص‌گرا	۰/۱۲۷	۰/۲۲۹	۰/۰۰۱	۰/۲۱۹	۰/۱۷۵	۰/۱۹۸
احساس همشهری و همسایگی	۰/۲۲۸	۰/۲۶۴	۰/۰۲۰	۰/۱۴۰	۰/۴۲۰	۰/۳۳۶
احساس دوستی و هم‌کیشی	۰/۲۱۸	۰/۲۳۷	-۰/۰۱۳	۰/۲۸۶	۰/۴۰۷	۰/۳۰۶
تعهد خانوادگی (خاص‌گرا)	۰/۲۱۹	۰/۱۹۳	۰/۱۹۴	۰/۳۰۳	۰/۴۱۷	۰/۳۶۴
تعهد عام‌گرا	۰/۲۸۳	۰/۲۰۶	۰/۰۸۰	۰/۲۷۶	۰/۴۶۴	۰/۳۶۶
تعهد مسلکی و صنفی (دانش‌آموزی)	۰/۲۵۰	۰/۳۶۲	۰/۳۵۴	۰/۰۴۷	۰/۳۶۸	۰/۴۷۴
شاخص انصاف (احساس ناشی از انصاف × تعهد)	۰/۳۲۲	۰/۲۹۲	۰/۱۵۸	۰/۳۱۵	۰/۵۶۸	۰/۴۷۸
هویت مسلکی و صنفی	۰/۲۹۹	۰/۴۷۵	۰/۲۴۵	۰/۲۵۴	۰/۳۹۶	۰/۵۰۷
هویت دانش‌آموزی	۰/۳۵۳	۰/۴۴۲	۰/۲۹۲	۰/۱۵۳	۰/۲۲۰	۰/۴۷۴
اعتماد خاص‌گرا	۰/۲۱۲	۰/۱۵۹	۰/۱۲۳	۰/۱۸۰	۰/۰۹۹	۰/۲۱۳
اعتماد عام‌گرا	۰/۲۸۸	۰/۱۲۹	۰/۳۱۷	۰/۰۴۹	۰/۳۱۵	۰/۳۶۷
تمایل به پیروی از قانون (هنجارهای رسمی)	۰/۴۲۹	۰/۲۲۶	۰/۳۸۱	-۰/۰۲۲	۰/۳۲۳	۰/۴۶۴
تمایل به بازی منصفانه (هنجارهای)	۰/۳۵۸	۰/۳۴۴	۰/۴۶۴	-۰/۰۲۶	۰/۳۰۵	۰/۵۲۷

همگانی						
فردگرایی خودخواهانه	-۰/۰۷۵	-۰/۳۰۰	-۰/۲۶۸	۰/۰۸۶	-۰/۱۴۷	-۰/۲۹۳
موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه‌ای	-۰/۱۰۵	-۰/۰۹۹	-۰/۰۶۹	۰/۱۲۸	۰/۱۱۴	-۰/۰۶۰
تمایل به انجام کار خیر (بخشش)	-۰/۱۳۸	-۰/۱۷۹	-۰/۰۸۷	-۰/۰۴۷	۰/۱۱۵	-۰/۱۸۹
تجربه روابط جنسی نامشروع	-۰/۰۹۸	-۰/۲۱۲	-۰/۱۵۳	-۰/۲۰۸	-۰/۱۳۸	-۰/۲۲۲
تجربه خشونت خیابانی	-۰/۰۳۰	-۰/۰۴۹	-۰/۲۵۹	۰/۰۳۳	۰/۱۱۸	-۰/۱۶۱
متغیرهای مربوط به خانواده						
همگامی در خانواده	۰/۰۶۰	۰/۰۷۴	۰/۱۵۲	۰/۰۶۹	۰/۱۰۸	۰/۱۴۰
همدلی در خانواده	۰/۰۸۴	۰/۰۱۷	۰/۰۱۰	۰/۲۰۱	-۰/۰۰۴	۰/۰۳۷
انصاف در خانواده	۰/۱۲۲	۰/۲۳۸	۰/۱۷۷	۰/۱۵۶	۰/۱۵۵	۰/۲۵۴
صداقت در خانواده	۰/۱۴۱	۰/۰۷۴	۰/۰۵۹	۰/۰۵۸	۰/۱۲۰	۰/۱۳۹
عدم فشار خانواده به علت نمره	۰/۰۶۰	۰/۲۱۱	۰/۰۶۲	۰/۰۷۸	۰/۱۵۰	۰/۱۸۱
سفارش والدین به دروغ‌گویی	-۰/۰۹۵	-۰/۰۸۲	-۰/۱۵۹	۰/۲۰۱	۰/۰۵۸	-۰/۱۰۱
متغیرهای مربوط به درک از مدرسه						
رعایت هنجار صداقت در مدرسه	۰/۲۴۲	۰/۱۰۵	۰/۲۹۱	۰/۱۲۰	۰/۲۹۴	۰/۳۲۵
رعایت هنجار انصاف در مدرسه	۰/۱۵۸	۰/۱۷۴	۰/۳۰۳	۰/۰۶۷	۰/۱۲۵	۰/۲۷۳
اخلاق در مدرسه (انصاف مدرسه × صداقت مدرسه)	۰/۲۴۹	۰/۱۶۷	۰/۳۳۳	۰/۱۳۳	۰/۲۳۷	۰/۳۸۴
مشروعیت مدیریت مدرسه	۰/۰۸۱	۰/۰۶۲	۰/۲۴۷	۰/۱۰۵	۰/۲۳۶	۰/۲۲۰
فضای باز پرسش در مدرسه	-۰/۰۴۴	-۰/۰۶۳	۰/۱۹۰	۰/۱۶۰	۰/۲۰۳	۰/۰۸۷
عدم فشار مدرسه به علت نمره کم	۰/۲۲۷	۰/۱۹۵	۰/۲۷۶	۰/۰۶۹	۰/۲۲۴	۰/۳۴۵
تجربه خشونت مدرسه‌ای	-۰/۲۱۲	-۰/۳۰۷	-۰/۱۲۳	-۰/۱۴۲	-۰/۲۰۳	-۰/۳۱۰
متغیرهای مربوط به درک از جامعه						
عدالت اجتماعی-اقتصادی	۰/۳۶۸	۰/۰۲۸	۰/۲۹۰	۰/۰۴۹	۰/۳۱۵	۰/۳۲۰
عدالت اجتماعی	۰/۳۱۹	۰/۱۳۲	۰/۲۵۱	-۰/۰۵۶	۰/۲۲۶	۰/۳۲۵
عدالت اقتصادی	۰/۱۸۸	-۰/۰۷۵	۰/۱۵۲	۰/۱۳۸	۰/۲۰۷	۰/۱۴۰
صداقت در جامعه	۰/۱۹۶	۰/۰۷۲	۰/۲۷۴	۰/۰۰۷	۰/۲۶۳	۰/۲۸۰
متغیرهای تعاملی						
خشونت مدرسه‌ای × انصاف	-۰/۱۹۳	-۰/۲۹۶	-۰/۱۴۴	-۰/۱۱۱	-۰/۱۴۳	-۰/۲۸۷
هویت دانش‌آموزی × تمایل به بازی	۰/۴۷۵	۰/۴۷۲	۰/۵۰۲	۰/۰۶۵	۰/۴۱۴	۰/۶۵۷
منصفانه						

البته همبستگی آماری ضرورتاً دالّ بر وجود رابطه‌ی علیّ بین متغیرها نیست. اینکه آیا این روابط کاذب هستند یا علیّ و اگر علیّ هستند چه جزئی از آنها ناشی از اثر مستقیم است و چه جزئی

اثر غیرمستقیم، در تحلیل رگرسیونی چندگانه تاحدودی روشن خواهد شد (چلبی، ۱۳۸۵: ۱۷۴). در ادامه، نقش و تأثیر متغیرهای یادشده را در معادلات رگرسیون رعایت هنجار صداقت مبتنی بر مصلحت، منفعت، عدم اجبار، خاص‌گرایی و عام‌گرایی دنبال می‌کنیم.

در این قسمت، تحلیل چندگانه متغیرهای مستقل با پنج بُعد هنجار صداقت نشان می‌دهد که فرضیه‌های مشتق از چارچوب نظری به شکل متفاوتی به لحاظ تجربی حمایت شده‌اند. در ادامه دامنه به کارگیری هنجار صداقت توسط دانش‌آموزان را تحلیل چندمتغیری کردیم. البته به جهت مقایسه وجه نسبتاً متقابل، به تحلیل رعایت خاص‌گرایانه هنجار صداقت می‌پردازیم. جدول ۵، ضرایب رگرسیون استاندارد آن دسته از متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد که در تحلیل رگرسیون گام به گام با تمایل به رعایت هنجار صداقت مبتنی بر عام‌گرایی و خاص‌گرایی در معادلات رگرسیون باقی مانده‌اند.

مدل‌های ۱ و ۲ مربوط به وجه عام‌گرای رعایت هنجار صداقت هستند. مدل ۱، با توان تبیین ۶۵ درصد، نشان می‌دهد که متغیرهای "شاخص انصاف"، "موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه‌ای" و "احساس عدالت اجتماعی" موجب تقویت عام‌گرایانه رعایت هنجار صداقت می‌شوند. به عبارت دیگر، هرچه فرد بیشتر هنجار انصاف را رعایت کند و از توزیع غیرمنصفانه مزایا ناراضی باشد، به رعایت هنجار صداقت به صورت عام‌گرایانه بیشتر تمایل خواهد داشت. هرچه فرد، در مقایسه با هم‌شاگردی‌ها، موقعیت اجتماعی-اقتصادی خود را بالاتر ارزیابی کند، به رعایت عام‌گرایانه هنجار صداقت بیشتر تمایل خواهد بود. هرچه جوانان نمونه تحقیق عدالت اجتماعی را بیشتر احساس کردند، تمایل بیشتری به رعایت عام‌گرایانه هنجار صداقت نشان دادند. نهایتاً مدل ۱ نشان می‌دهد صداقت خاص‌گرایانه خانوادگی نقش کاهنده بر تمایل عام‌گرایانه هنجار صداقت دارد.

مدل ۲، با پنج متغیر، توان توضیح ۶۴ درصد از تغییرات صداقت عام‌گرا را دارد. ترکیب متغیرهای "احساس خاص‌گرا" و "تعهد عام‌گرا" در معادله نشان می‌دهد که برای تشکیل تمایل عام‌گرای صداقت، حضور هر دوی آنها نقش به سزایی دارد. متغیر "موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه‌ای" نشان می‌دهد که هرچه جوانان تحت مطالعه، در مقایسه با هم‌شاگردی‌ها، موقعیت خود را از نظر اجتماعی-اقتصادی بالاتر ارزیابی کنند، به رعایت عام‌گرای هنجار صداقت بیشتر تمایل نشان می‌دهند. متغیر "احساس عدالت اجتماعی" نیز نشان می‌دهد که در کنار دیگر متغیرها، هرچه جوانان تحت مطالعه در سطح جامعه عدالت اجتماعی را بیشتر احساس کنند،

بیشتر تمایل خواهند داشت که هنجار صداقت را به صورت عام گرا رعایت کنند. این مدل نشان می دهد متغیر "فردگرایی خودخواهانه" تأثیر کاهنده بر رعایت هنجار صداقت مبتنی بر عام گرایی دارد. به عبارت دیگر، هرچه جوانان تحت مطالعه فردگرایی خودخواهانه بیشتری داشته باشند، تمایل کمتری به رعایت هنجار اخلاقی به صورت عام گرا از خود نشان می دهند.

جدول ۵. مدل های رگرسیونی چندگانه؛ مربوط به دامنه به کارگیری (ملاک کمی) هنجار صداقت

مدل های رگرسیونی متغیرهای مستقل	مدل ۱: عام گرا		مدل ۲: عام گرا		مدل ۳: خاص گرا		مدل ۴: خاص گرا	
	بتا	معناداری	بتا	معناداری	بتا	معناداری	بتا	معناداری
شاخص انصاف	۰/۶۸۱	۰۰۰،۰						
موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه ای	۰/۳۵۰	۰/۰۰۱	۰/۳۳۱	۰/۰۰۲				
صداقت در خانواده	-۰/۲۵۵	۰/۰۲۳						
احساس عدالت اجتماعی	۰/۲۱۱	۰/۰۴۰			-۰/۷۳۲	۰/۰۰۰	-۰/۷۶۸	۰/۰۰۰
احساس خاص گرا			۰/۴۳۹	۰/۰۰۰				
تعهد عام گرا			۰/۳۳۳	۰/۰۰۳				
احساس عدالت اجتماعی			۰/۲۹۲	۰/۰۰۶				
فردگرایی خودخواهانه			-۰/۲۱۶	۰/۰۳۸				
مذهب (شیعه-سنی)					-۰/۳۳۰	۰/۰۰۲	-۰/۲۱۴	۰/۰۱۱
احساس عدالت اقتصادی					-	-	۰/۲۸۶	۰/۰۰۳
سفارش والدین به دروغ گوئی					۰/۳۰۳	۰/۰۰۶	-	-
مشروعیت خانواده			۰/۳۷۷	۰/۰۰۱	۰/۶۲۰	۰/۰۰۰		
فضای باز پرسش در مدرسه			۰/۳۱۴	۰/۰۰۴	۰/۵۶۳	۰/۰۰۰		
اخلاق در مدرسه			۰/۳۷۱	۰/۰۰۳	-	-		
مشروعیت مدیریت مدرسه					۰/۳۴۹	۰/۰۰۰		
هم گامی در خانواده					-۰/۴۷۹	۰/۰۰۰		
عدم فشار خانواده به علت نمره					۰/۳۰۸	۰/۰۰۱		
معناداری مدل	۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	
همبستگی معادله	۰/۷۹۷		۰/۸۰۰		۰/۸۷۷		۰/۹۳۵	
ضریب تبیین	۰/۶۵۳		۰/۶۳۹		۰/۷۷۰		۰/۸۷۴	

مدل های ۳ و ۴ مربوط به وجه خاص گرای رعایت هنجار صداقت هستند. مدل ۳ توان تبیین ۷۷ درصد تمایل خاص گرای جوانان را به رعایت خاص گرایانه هنجار صداقت دارد. این مدل نشان می دهد جوانانی که در اقلیت مذهبی هستند (اهل تسنن) کمتر به صورت خاص گرایانه هنجار صداقت را رعایت می کنند. متغیرهای "اخلاق در مدرسه" و "فضای باز پرسش در

مدرسه" در افزایش تمایل جوانان به رعایت صداقت خاص گرایانه مؤثرند؛ یعنی هرچه رعایت هنجارهای انصاف و صداقت توسط اولیای دبیرستان بیشتر مشاهده شود و جوانان موانع کمتری برای طرح پرسش‌های خود مشاهده کنند، هنجار صداقت را بیشتر در خانواده خود رعایت خواهند کرد. این مدل نشان می‌دهد مشروعیت خانواده نیز در صداقت خاص گرایانه جوانان اثر مثبت دارد.

مدل ۴، با هشت متغیر، قدرت تبیین ۸۷ درصد از تغییرات صداقت خاص گرا را دارد. در این مدل مشاهده می‌کنیم "احساس عدالت اجتماعی" بیشترین سهم را در کاهش صداقت خاص گرایانه دارد. پس از آن، و در حضور دیگر متغیرها، متغیر "فضای باز پرسش در مدرسه" سهم درخور توجهی در تبیین رعایت هنجار صداقت خاص گرا دارد. متغیر "هم‌گامی در خانواده" سهم مهمی در کاهش صداقت خاص گرا دارد و "مشروعیت مدیر مدرسه" در افزایش رعایت صداقت خاص گرا نقش ایفا می‌کند. نهایتاً، در این مدل می‌بینیم که متغیر "عدم فشار خانواده به علت نمره کم" با حضور متغیرهای دیگر در افزایش صداقت خاص گرا سهم است. جدول ۶ ضرایب رگرسیون استاندارد آن دسته از متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد که در تحلیل رگرسیون گام به گام با تمایل به رعایت هنجار صداقت مبتنی بر عدم اجبار، آشکارسازی حقیقت و منفعت نهایی در معادلات رگرسیون باقی مانده‌اند.

مدل ۱ با شش متغیر توان توضیح ۷۵ درصد از تغییرات رعایت صداقت مبتنی بر عدم اجبار جوانان را دارد. این مدل نشان می‌دهد که "تمایل به بازی منصفانه" در افزایش رعایت هنجار صداقت مبتنی بر عدم اجبار نقش مهمی ایفا می‌کند. درحقیقت، هرچه تمایل به رعایت ضوابط همگانی، همچون رعایت نوبت در صف، رعایت قواعد مسابقات، حتی رعایت قوانین رسمی بیشتر باشد، فرد بیشتر به‌طور داوطلبانه و فارغ از اجبار، هنجار صداقت را رعایت خواهد کرد. در این مدل متغیر "انگیزه روابط جنسی نامشروع" نقش کاهنده در تمایل داوطلبانه جوانان در رعایت هنجار انصاف ایفا می‌کند. متغیر "تجربه انصاف در مدرسه" نیز در افزایش تمایل داوطلبانه رعایت هنجار صداقت نقش مهمی ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، هرچه جوانان نمونه تحقیق به‌طور ملموس رفتارهای منصفانه را از جانب اولیای مدرسه دریافت کرده باشند (نه اینکه فقط مشاهده کرده باشند)، تمایل بیشتری دارند که داوطلبانه هنجار صداقت را رعایت کنند. این مدل نشان می‌دهد هرچه اعتماد والدین وسیع‌تر شود و این اعتماد را به نمایش بگذارند، اعتماد جوانان نیز وسیع‌تر می‌شود و متعاقباً آنان بیشتر تمایل خواهند داشت هنجار صداقت را

بدون اجبار و داوطلبانه رعایت کنند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، متغیر "انضباط خشک در مدرسه" بر رعایت داوطلبانه صداقت تأثیر معکوس می‌گذارد. یعنی، هرچه جوانان انضباط و انعطاف‌ناپذیری بیشتری را در مدرسه احساس کنند، بیشتر مجبور می‌شوند هنجار صداقت را رعایت نکنند، و به علت فشار، هنجار صداقت اجباراً نقض خواهد شد.

مدل ۲ با هفت متغیر، توان تبیین ۶۴ درصد از تغییرات صداقت مبتنی بر مصلحت را دارد. این مدل نشان می‌دهد متغیر "احساس عدالت اجتماعی" در تقویت هنجار صداقت مبتنی بر مصلحت همیشگی نقش مثبت ایفا می‌کند. با توجه به نقش مثبت "احساس دوستی و هم‌کشی" می‌توان استنباط کرد که هرچه جوانان احساس دوستی و هم‌کشی بیشتری داشته باشند، بیشتر مصلحت می‌دانند که هنجار صداقت را رعایت کنند. این مدل نشان می‌دهد که هرچه جوانان بیشتر تمایل به انجام کار خیر (بخشش) داشته باشند، بیشتر مصلحت می‌دانند که هنجار صداقت را رعایت کنند. در این مدل مشاهده می‌شود که متغیر "هم‌بختی در خانواده"، و متغیر تعاملی "تجربه خشونت مدرسه‌ای × انصاف"، با رعایت صداقت مبتنی بر مصلحت رابطه معکوس دارند. در این مدل مشاهده می‌شود که هرچه جوانان، در مقایسه با هم‌شاگردی‌ها، موقعیت اجتماعی-اقتصادی خود را بالاتر برآورد کنند، کمتر مصلحت می‌دانند حقیقت را فاش کنند.

در این مدل مشاهده می‌شود درحالی‌که احساس و تعهد خاص‌گرای خانوادگی، و یک‌گام‌جلوتر یعنی احساس دوستی و هم‌کشی، اثر مستقیم بر صداقت مصلحتی می‌گذارند، احساساتی که یک‌گام فراتر می‌روند، یعنی احساس همشهری و همسایگی با ضریب کمتری بر این نوع هنجار صداقت اثر کاهنده می‌گذارند. به عبارت دیگر، اگر سهم احساسات و تعهد را در این نوع صداقت جو یا شویم، باید برای تقویت آن، تقویت احساسات را تا محدوده دوستی و هم‌کشی ادامه دهیم و تعمیم احساسات تا مرزهای همشهری و همسایگی مجاز نیست.

مدل ۳، با هفت متغیر، توان تبیین ۶۹ درصد از تغییرات "رعایت صداقت مبتنی بر منفعت نهایی" را دارد. در این مدل متغیر "اعتماد عام‌گرا" نقش مهمی در کاهش تمایل به هنجار صداقت بر مبنای منفعت دارد. یعنی جوانانی که اعتماد عام‌گراتر دارند، کمتر هنجار صداقت را بر مبنای منفعت رعایت می‌کنند. این مدل نشان می‌دهد که احساس و هویت نسبتاً خاص‌گرا در تقویت تمایل به هنجار صداقت بر مبنای منفعت تأثیر مثبت دارد. متغیر "احساس به همشهری و

همسایه" به‌طور فزاینده در تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت با وجه منفعت‌گرایانه نقش ایفا می‌کنند.

جدول ۶. مدل‌های رگرسیونی چندگانه؛ مربوط به ملاک‌های کیفی تمایل به رعایت هنجار صداقت

مدل‌های رگرسیونی متغیرهای مستقل	مدل ۱ عدم اجبار		مدل ۲ مصلحت‌همیشگی		مدل ۳ منفعت‌نهایی	
	بتا	معناداری	بتا	معناداری	بتا	معناداری
تمایل به بازی منصفانه	۰/۳۹۷	۰/۰۰۱				
انگیزه روابط جنسی نامشروع	۰/۴۲۹	۰/۰۰۱				
تمایل به انجام کار خیر (بخشش)	۰/۲۹۷	۰/۰۱۰				
تجربه انصاف در مدرسه	۰/۴۴۱	۰/۰۰۱				
اعتماد والدین به فامیل	۰/۴۰۴	۰/۰۰۵				
انضباط خشک در مدرسه	-۰/۲۸۵	۰/۰۴۱				
احساس عدالت اجتماعی			۰/۶۳۸	۰/۰۰۰		
موقعیت اجتماعی-اقتصادی مقایسه‌ای			-۰/۴۹۴	۰/۰۰۰		
احساس دوستی و هم‌کشی			۰/۴۱۰	۰/۰۰۱		
هم‌بختی در خانواده			-۰/۵۵۴	۰/۰۰۰		
تمایل به انجام کار خیر (بخشش)			۰/۲۷۰	۰/۰۱۶		
تعهد خانوادگی			۰/۴۰۵	۰/۰۰۱		
احساس همشهری و همسایگی			-۰/۲۵۲	۰/۰۳۱	۰/۵۴۹	۰/۰۰۰
اعتماد عام‌گرا					-۰/۴۷۰	۰/۰۰۰
خشونت مدرسه‌ای × انصاف					-۰/۶۱۲	۰/۰۰۰
هویت مسلکی و صنفی					۰/۳۷۱	۰/۰۰۱
خشونت خیابانی					۰/۵۰۱	۰/۰۰۰
عدم فشار مدرسه به علت نمره					۰/۲۴۸	۰/۰۱۴
تمایل به پیروی از قانون					۰/۲۲۱	۰/۰۵۰
معناداری مدل	۰۰۰،۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	
آر همبستگی معادله	۰/۸۶۴		۰/۷۹۸		۰/۸۲۷	
ضریب تبیین	۰/۷۴۶		۰/۶۳۶		۰/۶۸۵	

متغیرهای "هویت مسلکی و صنفی"، "خشونت خیابانی"، و "عدم فشار مدرسه به علت نمره کم"، در تقویت تمایل منفعت‌طلبانه هنجار صداقت در جوانان نقش فزاینده ایفا می‌کنند. به عبارت دیگر، جوانانی که هویت مسلکی و صنفی را بیشتر در خود تقویت کرده‌اند، تمایل بیشتری دارند که هنجار صداقت را بر مبنای نفع آن به کار برند. جوانانی که درگیری‌های

خیابانی را بیشتر تجربه کرده‌اند، بیشتر معتقدند که رعایت کردن هنجار صداقت دارای منفعت است. جوانانی که معتقدند مدرسه به علت نمره کم بر آنان فشار کمتری وارد می‌آورد، رعایت هنجار صداقت را بیشتر دارای منفعت برآورد می‌کنند. متغیر تعاملی "خشونت مدرسه‌ای × انصاف" بر رعایت صداقت منفعت طلبانه اثر منفی دارد. یعنی دانش‌آموزانی که هم‌زمان بیشتر تجربه درگیری با معلمان را دارند و انصاف بیشتری نیز از خود نشان می‌دهند، رعایت هنجار صداقت را کمتر دارای منفعت برآورد می‌کنند. درحقیقت، انصاف دانش‌آموز و عدم تحمل لازم درمقابل رعایت نکردن انصاف بین مربیان مدرسه، خود باعث خشونت مدرسه‌ای و پیامدهای آن خواهد شد. ازاین‌رو، اثر تعاملی این دو متغیر باعث می‌شود رعایت هنجار صداقت منفعت کمتری به دنبال داشته باشد. متغیر "تمایل به پیروی از قانون" نقش مثبتی در رعایت هنجار صداقت مبتنی بر منفعت دارد. همان‌طور که در مدل مزبور مشاهده می‌کنیم، احساس و هویت نسبتاً خاص گرا در رعایت صداقت بر مبنای منفعت تأثیر مثبت دارد و احساس و هویت عام گرا در صداقت منفعت طلبانه اثر معکوس دارد.

در این قسمت تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت را تحت تحلیل چندمتغیری قرار خواهیم داد. بدین منظور، برآیند ابعاد هنجار صداقت را "شاخص صداقت" و متغیر وابسته در نظر می‌گیریم. جدول ۷ ضرایب رگرسیون استاندارد آن دسته از متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد که در تحلیل رگرسیون گام به گام با شاخص صداقت در معادلات رگرسیون باقی مانده‌اند.

مدل ۱، با سه متغیر، توان توضیح ۶۰ درصد تغییرات تمایل جوانان به شاخص صداقت را دارد. این مدل نشان می‌دهد متغیر تعاملی "هویت دانش‌آموزی × بازی منصفانه" بیشترین نقش تقویت کننده را در پرورش تمایل جوانان به رعایت شاخص صداقت دارد. درحقیقت، هرچه هویت دانش‌آموز قوی‌تر باشد و توأم با آن، تمایل دانش‌آموز به رعایت ضوابط همگانی، همچون رعایت صف، رعایت قواعد مسابقات، حتی رعایت قوانین رسمی بیشتر باشد، بیشتر تمایل خواهد داشت هنجار صداقت را رعایت کند. این مدل نشان می‌دهد متغیر "عدم فشار مدرسه به علت نمره کم"، نقش تقویت کننده در پرورش تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت ایفا می‌کند. متغیر "فردگرایی خودخواهانه" نیز بر تمایل جوانان به رعایت هنجار صداقت تأثیر منفی دارد.

جدول ۷. مدل‌های رگرسیونی چندگانه مربوط به شاخص صداقت

مدل‌های رگرسیونی متغیرهای مستقل		مدل ۱		مدل ۲	
		بتا	معناداری	بتا	معناداری
هویت دانش‌آموزی × بازی منصفانه		۰/۵۵۳	۰/۰۰۰		
فردگرایی خودخواهانه		-۰/۳۶۶	۰/۰۰۲		
عدم فشار مدرسه به علت نمره کم		۰/۲۳۵	۰/۰۴۸		
تمایل به بازی منصفانه				۰/۵۴۴	۰/۰۰۰
عزت نفس				۰/۳۸۳	۰/۰۰۱
هم‌بختی در خانواده				-۰/۳۹۲	۰/۰۰۲
عدالت اجتماعی-اقتصادی				۰/۳۵۸	۰/۰۰۷
معناداری مدل		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	
همبستگی معادله		۰/۷۷۳		۰/۸۰۷	
ضریب تبیین		۰/۵۹۷		۰/۶۵۱	

مدل ۲ با چهار متغیر توان توضیح ۶۵ درصد تغییرات تمایل جوانان را به شاخص صداقت دارد. این مدل نشان می‌دهد هرچه تمایل جوانان به رعایت ضوابط همگانی، همچون رعایت صف، رعایت قواعد مسابقات، حتی رعایت قوانین رسمی بیشتر باشد، تمایل آنان به رعایت هنجار صداقت بیشتر خواهد بود. در این مدل مشاهده می‌شود متغیر "عزت نفس"، در پرورش تمایل جوانان به صداقت نقش مثبتی ایفا می‌کند. حضور متغیر "احساس عدالت اجتماعی-اقتصادی" حاکی از آن است که هرچه جوانان در سطح جامعه احساس کنند توزیع منابع اجتماعی و اقتصادی، منصفانه‌تر است، بیشتر تمایل خواهند داشت هنجار صداقت را رعایت کنند. حضور متغیر "هم‌بختی در خانواده" نیز نشان می‌دهد تعامل و مشارکت در اهداف خانواده در تمایل جوانان به رعایت صداقت نقش تضعیف‌کننده ایفا خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش شروط لازم را برای پرورش تمایل به رعایت هنجار صداقت در سه سطح نشان می‌دهد. در سطح کلان، احساس عدالت اجتماعی و صداقت در جامعه نقش اساسی در زمینه‌سازی برای رعایت هنجار صداقت دارند. به عبارت دیگر، بدون شروط تقویت‌کننده در سطح کلان، متغیرهای دیگر مجال مناسبی برای رشد و شکوفایی نخواهند داشت.

در سطح خانواده، متغیرهای احساس تعلق به خانواده، هویت خانوادگی و اعتماد به اعضای فامیل موقعیت مناسبی برای وصل شدن جوانان به اجتماع فراهم می‌آورند. بدون احساس تعلق به خانواده و تقویت هویت خانوادگی، فرد الزامات اولیه را جهت به کارگیری تعهدات وسیع و عام گرا نخواهد داشت. درحقیقت، نفوذ اجتماع طبیعی در اجتماعات وسیع تر موقعیت به کارگیری تعهدات نسبتاً عام گرا را فراهم می‌کند.

ازاین رو، شایسته است شیوه‌های تربیتی خانواده درجهت وسعت بخشیدن به روابط اجتماعی آنان، و رای گروه اولیه خانواده باشد. باوجود نقش به سزایی که خانواده در پرورش هنجارهای اخلاقی دارد، محدودیت‌های درخور توجهی نیز در وسعت بخشیدن به این تمایلات هنجاری دارد. خصلت‌های روابط عاطفی گرم و صمیمانه و نیز چسبندگی شدید در گروه اولیه خانواده، مجالی برای توسعه عام گرای تمایلات هنجاری فراهم نخواهد کرد. درنتیجه، برای تعمیم تمایل به رعایت عام گرایانه هنجارهای اخلاقی، مانند صداقت، نیاز به محیط‌هایی مانند مدرسه است که و رای گروه‌های اولیه و خانوادگی این نوع گرایش‌ها را تعمیم دهد.

نتایج تحقیق نیز نقش کلیدی متغیرهای مربوط به شیوه‌های تربیتی مدرسه را تأیید می‌کنند. پرورش هویت دانش آموزی مهم ترین عاملی است که نوجوانان و جوانان را به جامعه کل وصل می‌کند. تعهد عام گرا نوعی از تعهد است که در پرتو روابط نسبتاً خنثی پرورش می‌یابد و مدرسه محیط مناسبی برای برقراری چنین روابطی است. ازاین رو، شیوه‌های تربیتی در مدرسه باید موشکافی شوند.

نتایج تحقیق نشان می‌دهند رعایت انصاف از جانب مربیان و معلمان مدرسه نقش مهمی در پرورش هنجار اخلاقی صداقت دارد. به عبارت دیگر، عدم تبعیض، رعایت احترام دانش آموزان، اهمیت دادن به نقش دانش آموزی و فراهم آوردن فضای مناسب برای پرسش و پاسخ شیوه‌های مناسبی هستند که مغفول مانده‌اند، ولی درعین حال بسیار ظریف و کارآمدند. کنترل تضادهای موجود میان مربیان و دانش آموزان که از خشونت مدرسه‌ای جلوگیری می‌کند در پیش گیری از رعایت نکردن صداقت اهمیت بسیار زیادی دارد. در چنین موقعیتی اعتماد نونهالان و نوجوانان به شکل تعمیم یافته پرورش می‌یابد، آنان به جامعه کل وصل می‌شوند و درنهایت تمایل آنان به رعایت هنجارهای اخلاقی، خصوصاً هنجار صداقت، پرورش خواهد یافت.

شایسته است مسئولان دل‌سوز و ذی‌صلاح، مدارس را از جنبه صرفاً آموزشی درآورند و در مسیر پرورش اخلاقی قرار دهند. از آنجا که فعالیت‌های سریع و عاری از پشتوانه علمی چنین موقعیتی را فراهم نخواهد آورد، پیشنهاد می‌شود مسئولان با استعانت از پژوهش‌های معتبر و وسیع‌تر، برنامه‌های راهبردی و راهکارهای عملی تعلیم و تربیت را پربارتر کنند تا بهره همگانی آن در آینده دور و نزدیک هویدا شود.

منابع

- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷) *مراحل اخلاق در قرآن: تفسیر موضوعی قرآن کریم*، قم: مرکز نشر.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۵) «تعهد کار»، در: *تحلیل اجتماعی در فضای کنش*، مسعود چلبی، تهران: نی: ۱۲۹-۱۴۹.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵) *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*، تهران: نی.
- خواجه نصیرالدین طوسی (۱۳۶۹) *اخلاق ناصری*، تصحیح و توضیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری. تهران: خوارزمی.
- رالز، جان (۱۳۸۵) *عدالت به مثابه انصاف: یک بازگویی*، ترجمه عرفان ثابتی، تهران: ققنوس.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۷) *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران: صدرا.
- هولمز، رابرت ال (۱۳۸۵) *مبانی فلسفه اخلاق*، ترجمه مسعود علیا، تهران: ققنوس.
- Bebeau, Muriel J. and Verna E. Monson (2008) "Guided by Theory, Grounded in Evidence: Away Forward for Professional Ethics Education", in Nucci, Larry P. and Darcia Narvaez (Eds.), *Handbook of Moral and Character Education*, London: Routledge: 557-582.
- Carr, David (2006a) "Professional and Personal Values and Virtues in Education and Teaching", *Oxford Review of Education*, 32 (2): 171-183.
- Carr, David (2006b) "Moral Education at the Movies: On the Cinematic Treatment of Morally Significant Story and Narrative", *Journal of Moral Education*, 35 (3): 319-333.
- Carr, David (2007). "Character in Teaching", *British Journal of Educational Studies*, 55 (4): 369-389.
- Carr, David (2008) "Character Education as the Cultivation of Virtue", in Nucci, Larry P. and Darcia Narvaez (Eds.),

- Handbook of Moral and Character Education*, London: Routledge: 99-116.
- Carr, David (2010) "Education, Contestation and Confusions of Sense and Concept", *British Journal of Educational Studies*, 58 (1): 89-104.
- Curren, Randall (2005) "Cultivating the Intellectual and Moral Virtues", In Carr, David and Jan Steutel (Eds.), *Virtue Ethics and Moral Education*, London: Taylor & Francis: 69-83.
- Frankel, Tamat (2006) *Trust and Honesty: American's Business Culture at a Cross road*, Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, John Martin (2006) "FreeWill and Responsibility", in David Copp (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, Oxford University Press: 321- 355.
- Hill, Jr., Thomas E. (2006) "Kantian Normative Ethics", in Copp, David (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, Oxford: Oxford University Press, Inc: 480-514.
- Johnson, David W. and Roger T. Johnson (2008) "Social Interdependence, Moral Character and Moral Education", in Nucci, Larry P. and Darcia Narvaez (Eds.), *Handbook of Moral and Character Education*, London: Routledge: 204-229.
- Kant, Emmanuel (2002) *Critique of the Power of Judgment*, Paul Guyer (Ed.), Eric Matthews (Trans.), Cambridge: Cambridge University Press.
- McCormic, Patrick (2003) "Whose Justice? An Examination of Nine Models of Justice", *Social Thought*, 22 (2): 7-25.
- Noddings, Nel (2008) "Caring and Moral Education", in Nucci, P. Larry & Narvaez, Darcia (Eds.), *Handbook of Moral Character Education*, London: Rutledge: 161-174.
- Nucci, P. Larry (2005) *Conflict, Contradiction, and Contrarian Elements in Moral Developments and Education*, NJ: Lawrence Erlbaum Association.
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press.
- Slote, Michael (2006) "Moral Sentimentalism and Moral Psychology", in David Copp (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory*. Oxford: Oxford University Press: 219-239.
- Steiner, Hillel (2006) "Moral Rights", in David Copp (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, Oxford: Oxford University Press: 459-479.

- Steutel, Jan (2005) "The Virtue of Will-Power: Self-control and Deliberation", in Carr, David and Jan Steutel (Eds.), *Virtue Ethics and Moral Education*, London: Taylor & Francis e-Library: 129-142.
- Stroth, Linda K. (2007) *Trust Rules; How to Tell the Good Guys from Work and Life*, Westport, Conn.: Praeger Publisher.
- Wallace, James D. (2005) "Virtues of Benevolence and Justice", in Carr, David and Jan Steutel (Eds.), *Virtue Ethics and Moral Education*, London: Taylor & Francis: 85-97.
- Watson, E. Charles (2005) *How Honesty Pays: Restoring Integrity to the Workplace*, Washington: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Yin, Robert K. (2003) *Case Study Research, Design and Methods: Applied Social Research, Methods Series, Volume 5*, Third Edition, London: Sage Publication.